

1. Úvod

Etnikum je zkoumáno různými vědními disciplínami z různých hledisek a tudíž i různými metodami těmto vědám vlastními. Sociologický pohled je pak jednou specifikací obecného pohledu na etnikum jako na konkrétní, historicky danou objektivní realitu a vymezení té její stránky, která je pro sociologii jako vědní disciplínu charakteristická. Jde-li o poznání sociologických aspektů etnika a z toho plynoucí možná doporučení aplikačních závěrů na decisní a přístupové úrovni společenské praxe státních institucí, je nutné zkoumat celý historický vývoj a konkrétní podmínky vzniku etnika a jeho současného stavu. Nám jde v této stati o jednu z etnických skupin a jedno z etnik, etnikum Romů, které je územně definováno v ČSSR. Sociologie tu je adekvátní vědou pro zkoumání jeho současného stavu, jeho historické podmíněnosti a příčin všech jeho rozporných aspektů i nežádoucích společenských jevů. Pro sociologický pohled a možnosti empirického zkoumání je nutné vytvořit konceptuální teoretický systém, který v rámci obecné teorie umožňuje měřitelnost jednotlivých aspektů společenské situace. Zatím se problematikou etnika zabýval převážně vědecký komunismus (a z jiného hlediska pochopitelně také etnologie); zde se pokoušíme zařadit problematiku etnika do systému sociologie. Výsledky sociologického bádání se tu mohou a budou doplňovat s teoriemi a poznatky vědeckého komunismu, tj. vycházejí z nich a zároveň přinášejí materiály pro jejich další rozpracování.

V předkládané práci se pokoušíme formulovat takový pojmový rámec (založený na obecně chápané komunikační situaci), který má umožnit převod obecné teorie do formy nutné a vhodné pro operacionalizaci pojmu etnika a jeho empirickou měřitelnost a poznatelnost sociologickými prostředky. Po sběru empirického materiálu a jeho analýze pak tento pojmový

rámec umožňuje správnou interpretaci výsledků v rámci obecné teorie a jejich využitelnost pro rozvíjení obecné teoretických poznatků. Takovýto konceptuální rámec je nutný i pro správné hodnocení získaného materiálu pro aplikační účely.

V článku tedy předkládáme teoretická a metodologická východiska sociologického přístupu k výzkumu romské problematiky a nikoli konečnou formulaci teorie etnika (i když výsledky by k ní měly přispět). Nejprve se (v části druhé) pokoušíme definovat, co rozumíme etnikem a uvádíme některé úvahy, z kterých naše obecné vymezení plyne; ač specifikován na Romy, je pojem etnikum zaveden obecně a lze jej použít i pro jiná sociologická zkoumání. Obecné úvahy o komunikaci jsou rovněž specifikovány na náš problém. Definice etnika určuje obecně metodologický přístup k jeho zkoumání ve třech jeho dimenzích (komunikačních formách). Z hlediska komunikačního vztahu nás pak zajímají dvě, v našem přístupu základní komponenty — ochota a schopnost komunikovat. Ve třetí části je krátce rozvedena a konkretizována druhá etapa dlouhodobého projektu pro výzkum Romů. Mluvíme-li o „specifické romského etnika“ v ČSSR, musíme konkrétně vědět, v čem ono specifikum je, vymezit toto konkrétní etnikum a jeho znaky. To je účelem našeho připravovaného šetření. Ve čtvrté části stručně uvádíme některé aspekty metod a technik, které považujeme za adekvátní tomuto dílčímu výzkumu.

2. Vymezení etnika

Na první pohled se tzv. „cikánská otázka“ jeví jako problém skupiny lidí, kteří se neumějí nebo nechtějí přiměřeně uplatnit ve společenských rolích, neumějí a nechtějí uznávat běžné behaviorální normy (= normy chování v nejširším slova smyslu) a svou neintegrovatostí ohrožují funkční systémy společnosti, a to jak systém ekonomický, tak systém společenských inter-

relaci. Protože aspekt neintegrovánosti Romů je nejočividnější a nejtíže pocíťován, je tendence redukovat společenskou problematiku Romů na otázku víceméně deviantní sociální vrstvy, determinované výlučně postavením neintegrovaného morfému ve společenské struktuře tohoto státu.

Je ovšem patrné, že nehledě k antropologickému typu se Romové od ostatní populace liší i znatelnou množinou komunikačních svébytností, a to i Romové „integrování“, kteří postavení nepřizpůsobené sociální vrstvy nesdílejí. Skutečnost, že se téměř všichni Romové větší či menší měrou projevují skrze svou specifickou komunikační symboliku ukazuje, že jsou jí víceméně determinováni, že se jí neumějí nebo nechtějí vzdát, že pro ně má nějakou hodnotu. Jestliže funkce, či hodnota specifické komunikační symboliky determinuje nějakým způsobem všechny Romy nehledě na jejich společenské postavení, pak je právě tato determinace rozhodující, ona určuje specifikum skupiny.

Co rozumíme komunikační symbolikou? Chápeme ji jako množinu zástupných skutečností, množinu specifických forem, v nichž lze předávat obsah zpráv tak, aby byl komunikátory pokud možno jednoznačně chápán. Dimenze specifické komunikační symboliky je dána prahy komunikačního prostoru, ve kterém fungovala a funguje: prostor je horizontálně určen počtem komunikátorů, vertikálně je vymezen strukturovanými komunikačními rovinami odpovídajícími uspořádání úhrnu společenských rolí komunikátorů a kauzálně korelovanými s funkcemi této struktury. Časová dimenze pozitivně ovlivňuje kontinuitu a stabilizaci svébytné komunikační symboliky. Kontinuitu a stabilitu komunikační symboliky určuje zároveň geograficko-ekologická a sociální distance od komunikačních prostorů odlišitelných jinou komunikační symbolikou.

Domníváme se, že komunikační symboliku, která se ve svébytném komunikačním prostoru vertikálně vymezeném víceméně ucelenou strukturou základních existenciálních rolí a horizontálně určeném dostatečným počtem komunikátorů vyvíjela a fungovala natolik dlouho, že se stabilizovala jako odlišná od jiných komunikačních symbolik, lze pojímat jako etnikum.

Etnikum diferencujeme podle fenomenálně odlišitelných forem:

— forma verbální — jazyk

— forma behaviorální — normativní „chování“, které pojímáme v nejširším slova smyslu: sem lze zahrnout normativní životní styl skupiny spojený se specifickou hodnotovou orientací, zvyky, chování a obecné postoje petrifikované ve formě „národních vlastností“ a podobně.

— forma kreativní — to, co bylo vytvořeno a je vytvářeno jako přenosná, tradovatelná „konzerva“ pro sdělení časově či prostorově vzdáleným komunikátorům, konzerva pro uchovávání specifické existenční zkušenosti skupiny a konečně i zvláštní dovednosti, které příslušníci skupiny v průběhu generací nabyli, vytvářející opakovaně ony specifické formy.

Romové jsou tedy odlišitelní od ostatní populace jistou mírou a jistým charakterem svébytného etnika, etnikem jsou zároveň větší či menší mírou determinováni, etnikum primárně určuje specifický charakter skupiny. Mírou a způsobem, jakým ostatní společnost na romské etnikum reaguje, jak si uvědomuje jeho funkční a aspirační hodnotu pro Romy, jaké k romskému etniku zaujímá postoje, tou mírou se romské etnikum stává faktorem vzájemných interrelací, faktorem potenciálního konfliktu nebo naopak potenciální integrace.

Romové tedy koexistují s ostatní společností nikoli jako pouhá sociální vrstva, nýbrž jako etnická skupina — při čemž pojem etnický chápeme v této souvislosti meritorně, ve smyslu našeho vymezení, nikoli jako specifické umístění ve škále politických statusů. Protože je tato koexistence nezbytná, nezrušitelná a určená nevyhnutelným přibližováním odlišných komunikačních prostorů jak v distanci ekologické, tak v distanci sociální, je možno formu takovéto koexistence pojímat jako komunikaci. Máme za to, že společenská problematika Romů je v podstatě problém komunikace majoritní společnosti (majoritní jak početně tak mírou diferencovanosti a komplexnosti funkčních struktur) a minoritního společenství s odlišným etnikem.

Komunikaci chápeme v nejširším slova smyslu jako dorozumívání. Výsledek do-

rozumívacího procesu se pohybuje v prostoru dorozumívání, jehož kladný prah můžeme nazvat dorozuměním (případně dohodou — to je v podstatě integraci) a jeho záporný prah nedorozuměním (nebo konfliktem — stavem neintegrace). Míru dorozumění/nedorozumění určují dvě vzájemně se podmiňující komponenty:

- schopnost/neschopnost dorozumět se,
- ochota/neochota dorozumět se.

Míra dohody se nám zdá podmíněna významem, jaký je komunikačními partnery dohodě přičítán, tedy hodnotou, jakou pro ně dorozumění má. Schopnost závisí na vhodnosti interpretačních kódů, kterými partneři disponují a které volí k tomu, aby porozuměli odlišné komunikační symbolice a tak jednoznačně pochopili obsah podávaných zpráv.

Logicky lze usuzovat, že hodnota dohody pro minoritní skupinu tkví v míře, jakou je odkázána na majoritní společnost při uspokojování základních existenčních potřeb. Na první pohled se zdá, že majoritní společnost na minoritní společenství odkázána není, že základní existenční potřeby je schopna uspokojovat sama fungováním své komplexní struktury, tedy že dohoda pro ni nemá žádný význam, žádnou hodnotu, a že je tedy výlučně v zájmu minoritní skupiny, aby projevila ochotu a naučila se dorozumívát. Toto zdání je způsobeno skutečností, že existenční hodnota se ve své zjevné formě projevuje výrazněji než ve své formě skryté a že se často přehlíží souvislost mezi zjevnou a skrytou formou téže hodnoty. Za skrytou formu existenční hodnoty považujeme míru, v jaké je existence majoritní společnosti ohrožena neintegrací minoritní skupiny, míru, jakou ona neintegrace narušuje funkční systémy společnosti. Hodnotou, jež má svou zjevnou a skrytou formu, je dána bezpodmínečná účast obou partnerů na dorozumívání a má-li dorozumívání směřovat k svému hornímu prahu, tedy k dohodě (k integraci), pak by se pozitivně a ve velké míře měly uplatňovat tyto složky:

- $R_1 \rightarrow G$ (ochota Romů dorozumět se s „gádži“ = neromskou částí společnosti)
- $R_2 \rightarrow G$ (schopnost Romů dorozumět se s „gádži“)

$G_1 \rightarrow R$ (ochota majoritní společnosti dorozumět se s Romy)

$G_2 \rightarrow R$ (schopnost majoritní společnosti dorozumět se s Romy).

Chceme-li tedy zjistit, proč se výsledky komunikace mezi Romy a majoritní společností pohybují spíše u své dolní dimenziální meze, proč dochází k opětovným „nedorozuměním“, měli bychom vyzkoumat, jak fungují ony čtyři složky komunikačního procesu a čím je dorozumívání narušováno.

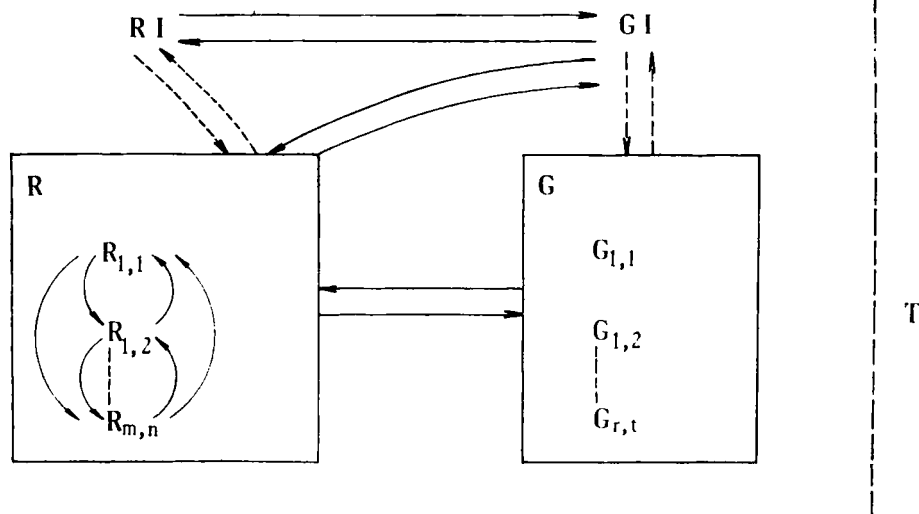
Zatím jsme jak s Romy, tak s majoritní společností operovali jako s nediferencovanými populacemi. Obě zkoumané populace ovšem diferencované jsou. Nás budou zajímat odlišitelné kategorie, které mohou mít vztah ke komunikaci a ovlivnit její proces. Diferenciaci majoritní společnosti vymezíme souvztačně k diferenciaci skupiny Romů.

Domníváme se, že ochotu a schopnost dorozumět se může ovlivňovat množství uskutečněných komunikací, které souvisí s mírou ekologické a sociální distance. Proto chceme u R zkoumat ekologickou a sociální identitu. Ekologickou identitu vymezíme v typech odlišných mírou ekologického kontaktu, jehož dimenziálními prahy jsou koncentrace a disperze. Typy sociální identity budou určeny umístěním ve škále rolí a statusů.

Jeví se nám vhodné určit rozlišení G odpovídající této ekologicko-sociální diferenciaci R na základě ekologicko-sociálního charakteru komunikačního prostoru G (= například: město, vesnice; ekonomicko-kulturní charakter lokality, atd.).

Konečně další kategorizace, která nám připadá relevantní, je odlišení podle reprezentace spojené s možností řídit, arbitrárně určovat formu komunikace. Ve škále statusů a rolí vydělíme řídicí role, jejich představitele a podíl této kategorie na komunikačním procesu budeme zkoumat zvlášť. U složky G lze tuto kategorii označit jako státní instituce (G_1), čemuž u složky R bude odpovídat reprezentativní instituce Romů, Svaz Cikánů-Romů v ČR a v SSR (R_1).

Aby bylo možné postihnout tendence spontánní sociální změny a zároveň faktory, které ovlivňovaly vývoj až do současné doby, je třeba sledovat i kategorie časové, tedy sledovat projevy relevantních složek a jejich fungování v konceptuálně

vymezených časových jednotkách, kterými mohou být například generace.

Romská populace **R** se rozpadá na skupiny (strata, oblasti) R_{es} podle ekologického (e) a sociálního (s) určení ($l = 1, 2, \dots, m$; $s = 1, 2, \dots, n$). Tyto skupiny mezi sebou komunikují navzájem. **R** jako celek je ale ovlivňována a řízena státními institucemi (**G I**) a Svazem Romů (**R I**). Tyto dvě složky našeho schématu jsou však také v komunikační interakci, a to vzájemné. Neromská populace (**G**) je chápána jako diferencovaná a stratifikovaná, pro naše účely však pouze ve vztahu k **R**. Konkrétní komunikační vztahy mezi R_{es} a G_{ij} budou specifikovány později.

Celé schéma je umístěno v čase (**T**) a je na hodnotě tohoto parametru závislé. S jeho změnou se mění i kvalita vztahů ve schématu a současný stav (T_0) je závislý na předcházejícím historickém vývoji ($T < T_0$). Orientované plné křivky naznačují směr komunikace, který je zkoumán. Znovu zdůrazňujeme, že každá z těchto dílčích komunikačních cest má dvě komponenty, ochotu a schopnost; jejich stav i vzájemný soulad či rozpor je předmětem našeho výzkumného zájmu. Čárkované křivky znamenají, že bude sledován pouze vzájemný vliv institucí a populace co se týče názoru a pojmání romské problematiky a akce, které jsou v těchto směrech vedeny.

Domníváme se, že řadou dílčích výzkumů, které by měly objasnit komunikační situaci mezi Romy a ostatní společností, lze zjistit, jak fungují diferencovatelné komunikační složky, případně která jakým způsobem a jakou měrou dorozumívání narušuje a naopak, která směřuje proces komunikace k dorozumění, dohodě. Tak by bylo možno najít regulátory k optimalizaci společenské situace, k integraci.

Budeme tedy sledovat kde existují a jak silné jsou skutečné komunikace, jejichž existence je hypotetizována v našem schématu, a které komponenty (ochota či schopnost) dominují.

3. Romské etnikum

Vycházejíce z našeho pojetí společenské problematiky Romů, volili jsme jako druhý dílčí výzkum při zkoumání komunikace mezi **R** a **G** výzkum romského etnika. (Prvním dílčím výzkumem bylo monografické šetření Romů v Rakusích na Slovensku, které prováděla M. Hübschmanová). Chceme postihnout stávající míru uplatnění tří diferencovatelných forem etnika v komunikačních okruzích uspořádaných podle sociální časo-prostorové distance/proximity komunikátorů a míru angažovanosti Romů na uchování či naopak opuštění vlastní komunikační symboliky. Výsledkem výzkumu by tedy mělo být zjištění determinace Romů vlastním

etnikem jakožto komunikační funkcí a aspirační hodnotou; pojmato inverzně: zjištění míry etnické asimilace Romů a tendence k další asimilaci či naopak k zachování jednotlivých forem etnické svébytnosti. Důležitý aplikační aspekt podobného zjištění spočívá v tom, že se ukáže, jakým způsobem lze využít romského etnika při komunikaci Romů s ostatní společností, tedy jak může romské etnikum sloužit jako potenciální integrační faktor.

Výzkum romského etnika volíme jako prvořadý úkol, neboť nás k tomu vedou jak logické dedukce, tak teoretické hypotézy, ke kterým jsme dospěli na základě empirických poznatků.

a) Je-li etnikum vymezeno specifickou komunikační symbolikou a je-li bezkonfliktní komunikace závislá na míře schopnosti a ochoty partnerů pochopit a vzít na vědomí předávanou „zprávu“, pak etnická determinace — a pojem determinace můžeme chápat etymologicky i sémanticky jako jisté ohraničení, „omezení“ — ovlivňuje nějakým způsobem a nějakou mírou schopnost i ochotu komunikovat v „ne-vlastní“ komunikační symbolice. Máme-li poznat faktory schopnosti a ochoty ke komunikaci, musíme mimo jiné poznat i roli onoho „omezení“ komunikační symbolikou — tedy roli etnické determinace.

b) Romské etnikum jako společenský faktor dosud nikdy zkoumáno nebylo — alespoň pokud je nám známo — a proto považujeme za nutné začít právě tímto výzkumem.

c) Některé nepřímé údaje i empirická pozorování svědčí o tom, že na etnikum je nahlíženo nepřiměřeně jeho roli. Nové přístupy by proto měly být podloženy validními poznatky sociologického zkoumání, a to především zkoumání o roli etnika jako determinačního faktoru. Dosavadní vývoj tzv. „cikánské otázky“ a jeho analýza byly publikovány částečně jinde [M. Hübschmannová (1970a), (1970b), J. Sus (1963)], proto se tu nezabýváme touto stránkou věci; analýza vývoje však

je nejsilnější argumentací pro uváděnou dílčí etapu. Ve společenské praxi se pak zatím žádné z odlišitelných forem romského etnika (a to ani jazyka, ani normativních behaviorálních projevů, ani kreativních forem) nevyužilo pro integraci Romů a nevyužilo se ani jejich aspiračních snah na zachování vlastní etnicity a svébytnosti.^{1, 2} Determinace Romů vlastním etnikem se projevuje v nejrozličnějších životních situacích — škola, zaměstnání, okolí, bydliště atd. Tím, že uvažujeme a zdůrazňujeme determinovanost Romů nepopíráme fakt, že jsou zasazeni přirozeným procesem asimilace. V žádném případě nelze však považovat romské etnikum za bezvýznamné a odumírající.

Procesu asimilace podléhají různou měrou a v různých formách všechny etnicity při komunikaci s nositeli odlišné komunikační symboliky. Je zřejmé, že množství uskutečněných komunikací je v pozitivní korelaci s připodobňováním komunikačních symbolik a je zjevné, že minoritní skupiny, a to minoritní jak počtem, tak diferencovaností a komplexností vlastních funkčních struktur, mají v ideálních podmínkách bezkonfliktní komunikace, neizolování sociální distancí, silnou tendenci přejímat komunikační symboliku majoritní společnosti, mají tedy tendenci se asimilovat. Míru asimilace můžeme tedy inverzně vyjádřit jako míru etnické determinace. Domníváme se ovšem, že záměrná, manipulační asimilace je svým způsobem vyjádřením a uskutečňováním sociální distance a tím tedy proti vlastnímu záměru proces přirozené asimilace brzdí.

Hypotézy, které jsme postavili na základě empirických zkušeností, řady pilotáží, analýzy některých demografických a statistických údajů a informovanosti o současném stavu „řešení cikánské otázky“ nás vedou k přesvědčení, že výzkum romského etnika je předním úkolem širšího sociologického výzkumu společenské problematiky Romů.

Z toho, co jsme řekli rozvíjejíce naši teorii o faktorech působících v procesu komunikace mezi dvěma komunikátory

¹ Explicitním vyjádřením těchto snah byla snaha romské inteligence založit vlastní organizaci umožňující aktivní sebeuplatnění ve společnosti a rozvíjení vlastní kultury a vyústění této snahy ve vytvoření Svazu Cikánů-Romů v ČR a Svazu Cikánů-Romů v SSR. Ze stanov Cikánů-Romů v ČR (30. 8. 1969) citujeme: „... Svaz bude maximálně vytvářet podmínky pro vyšší angažovanost Cikánů-Romů na budování a rozvoji socialismu v ČR ... rozvíjet specifické kulturní prvky rom-

ského folklóru formou zájmových amatérských souborů, zejména v oborech: hudba, tanec, zpěv, divadlo ...“ (s. 3).

² V SSSR, kde na 220 miliónů obyvatel připadá 170 tisíc Romů, mají Romové kulturní autonomii už od roku 1929; v Moskvě funguje Státní romské divadlo, v Leningradě Státní soubor cikánských písní a tanců a další místní skupiny; Romové mohou publikovat ve vlastních dialektech.

s odlišnou komunikační symbolikou a odlišným postavením ve společném referenčním celku vyplývá, že při zkoumání etnické determinace je třeba sledovat korelace těchto tří dimenzí:

- ekologické a sociální postavení respondenta,

- stávající uplatnění tří forem etnika (verbální, behaviorální, kreativní) jakožto komunikační funkce v komunikačních okruzích uspořádaných podle sociální časoprostorové proximity/distance respondenta ve vztahu k referenčním komunikátorům,

- míra angažovanosti na uchování různých forem etnika ve výše uvedených okruzích.

Ekologické a sociální postavení respondenta

Při našich pilotážích provedených ve 27 lokalitách ČSSR v různých ekologických prostředích a v různých společenských vrstvách Romů jsme kladli respondentům otázku: „Kdybyste se mohl znovu narodit, chtěl byste se narodit jako Rom nebo jako gádžo?“ (Te šaj úlonas mek jekhvar, kamenas bi te uľol Romeske abo gádzeske?) Absolutní většina respondentů nehledě na společenské postavení ani věk se v odpovědi přihlásila k „romství“ — chtěli se znovu narodit jako Romové, nehledě k nižšímu etnickému statusu, který si uvědomují. Pro různé respondenty ovšem „romství“ představovalo různou hodnotu a jinou funkční determinaci; anebo opačně možno říci, různí Romové byli různou mírou a různým způsobem „asimilováni“. Pilotáže tedy ověřily naši předběžnou hypotézu, že ekologické a sociální postavení spoluurčuje množství uskutečněných komunikací mezi R a G a tedy ovlivňuje míru etnické determinace.

Je zřejmé, že jedna romská rodina obklopená neromským prostředím a nucena komunikovat s G v „ne-vlastní“ komunikační symbolice bude na vlastní komunikační symbolice fakticky (a možná i vztahově) méně závislá než Romové koncentrovaní ve větší aglomeraci a komunikující převážně uvnitř vlastní komunity.

Přesná mapa zachycující míru disperze/koncentrace Romů nebyla dosud vytvořena, nicméně lze se značnou pravděpodobností odlišit různé typy ekologických formací RG (podle různé míry ekologicky daného kontaktu R — G) podle existujících demografických údajů.

Míra ekologického kontaktu není jediným faktorem určujícím množství uskutečněných komunikací mezi R a G, toto množství může být ovlivněno mírou sociální distance mezi R a G a domníváme se, že sociální distance je v nějaké korelaci s ekonomicko-kulturním charakterem lokality; v našem prvním výzkumu se tedy sociální distancí přímo zabývat nebudeme, ale některé relevantní údaje o ní chceme zjistit identifikací ekonomicko-kulturního charakteru ekologického prostředí respondenta a další údaje pravděpodobně získáme otevřenými otázkami.

Při výběru respondentů podle ekologického postavení se tedy budeme řídit mírou koncentrace/disperze R a ekonomicko-kulturním charakterem ekologického prostředí G.

Vliv sociálního postavení R na míru uskutečněných komunikací s G je také patrný. Historické postavení R jako skupiny bylo prakticky postavením kasty, a to kasty nejnižšího statusu občanského i etnického. Po roce 1945 byl sice občanský status Romů proklamativně zrovnoprávněn, nicméně etnický status zůstal nadále velice nízký a znevažovaný tradiční neinformovaností a pověrami majoritní společnosti. Zvýšení individuálního statusu předpokládalo často nutnost zřici se etnické identity. (Viz J. Sus /1963./) Tím tedy sociální postavení může u některých respondentů ovlivnit etnickou determinaci jako aspirační hodnotu.

Kastovní postavení Romů a vůbec historické ekologicko-sociální podmínky vedly sice k uchování svébytné komunikační symboliky, nicméně tím, že skupina určená kastovním postavením nediferencovala vlastní funkční struktury, zůstávala i komunikační symbolika ve všech svých jevových formách značně méně diferencovaná než komunikační symbolika majoritní společnosti. Proto se romské etnikum ve svém současném stavu může jako komunikační prostředek dokonale uplatnit pouze v omezeném komunikačním prostoru. Společenské postavení respondenta spojené s nutností komunikovat v komunikačním prostoru určeném většími existenčně-kognitivními parametry pak předpokládá nutnost dorozumívat se v určitých okruzích prostřednictvím cizí komunikační symboliky (prostřednictvím etnika majoritní společnosti), což může ovlivnit fak-

tickou i vztahovou determinaci vlastní komunikační symboliky i v těch komunikačních okruzích, ve kterých romské etnikum je způsobilé fungovat.

Sociální postavení respondenta budeme tedy zkoumat podle ekonomického, materiálního a kulturního statusu.

Uplatnění tří forem etnika

O tomto bodě bylo již mnohé řečeno v předcházejících částech stati. Zbývá dodat, že na sociálně prostorové škále a časo-prostorové škále vymezujeme komunikační okruhy řazené podle proximity/distance komunikátorů k respondentovi. U forem verbální a behaviorální komunikace budeme sledovat sociálně prostorovou distanci, u formy kreativní převážně sociálně časovou distanci.

Uvědomujeme si, že nejtěžší postihnutelné bude etnikum ve svém behaviorálním projevu. To proto, že behaviorální komunikační symbolika nemá tak přesně ohraničené a odlišitelné strukturální komponenty, ani tak jednoznačný obsah jako například jazyk a jeho skladebné složky. Jak už jsme naznačili, bude velice obtížné diferencovat chování normativní, podmíněně fungováním specifických skupinových struktur a spojené s hodnotovou orientací skupiny od chování, případně „petrifikovaného chování“ (vlastností, které vznikají reakcí na opakované postoje a akce ze strany majoritní společnosti), nebude jednoduché odlišit chování podmíněně společenskou frustrací od individuálně deviantního chování, atd. V tomto prvním výzkumu neusílujeme o to všechny tyto odlišnosti a jejich genetické faktory poznat a objasnit. Domníváme se, že otevřenými otázkami získáme údaje k utvoření hypotéz o specifické hodnotové orientaci Romů, jejichž verifikace může být úkolem dalšího výzkumu.

Angažovanost na uchování či opuštění etnika

V této zkoumané kategorii jsme si vymezili čtyři typy respondentů podle míry angažovanosti na uchování či opuštění vlastního etnika. Projekčními uzavřenými otázkami budeme zkoumat příslušnost respondentů k těmto typům, otevřenými dotazy chceme získat představu o charakteru společenské frustrace Romů způsobené tradičně derogativním postojem k jejich etniku.

4. Výběrový soubor a sběr dat

Výzkum, jenž byl popsán v předcházející části a jenž je druhým v řadě výzkumných akcí zapadajících do obecné teoretické koncepce části druhé, naráží na mnoho technicko-metodických obtíží. Základní soubor definujeme dostupnou výběrovou oporou s tím, že nepodchycené části budou šetřeny zvlášť, později, protože soubor nelze předem jednoznačně definovat. Pro tuto druhou sondu bude provedeno terénní šetření, dotaz u 350 „přirozených autorit“ v rozšířených romských domácnostech. Postoje ostatních členů domácnosti budou zjišťovány odchylkovým způsobem, tj. dotazem na souhlas či nesouhlas s projevem hlavního respondenta. Číslo 350, zvolené pro toto šetření, považujeme za dolní hranici pro velikost výběrového souboru; bylo motivováno jediné finančními a organizačními omezeními. Větší soubor by umožňoval důkladnější a reprezentativnější výběrový plán, dovolující podchytit více proměnných.

Uspořádání výběru je poměrně jednoduché. V určených oblastech se vybírají prvestupňové a druhostupňové jednotky, okresy a obce, s pravděpodobností úměrnou odhadnutým velikostem příslušných romských komunit. V každé obci se pak bere konstantní počet rodin. To vede k výběru, u něž má každá výběrová jednotka stejnou pravděpodobnost, že bude zahrnuta do souboru. To zde platí jen přibližně (z několika důvodů), ale variabilita pravděpodobnosti zahrnutí jednotek do výběru je tak malá, že vážení výsledků při zpracování dat a odhadu populačních charakteristik lze zanedbat. Nutnost volit pouze 350 skupinek pro sběr dat umožňuje pouze velmi jednoduchou stratifikaci a je zřejmé, že verifikace složitějších výzkumných hypotéz bude provedena až postupně v dalších sondách projektu. (Detailní informace o výběru budou publikovány zvlášť.)

Výzkum romské problematiky je finančně a organizačně podstatně náročnější než běžný sociologický výzkum. To plyne právě ze specifika romského etnika. Špatné historické zkušenosti romské populace s přihlášením se k „cikánství“ omezuje podstatně použití běžných standardních metod úspěšně využitelných ve většině ostatních výzkumů. Metody a techniky

sběru dat, které byly přijaty pro tento výzkum byly vyzkoušeny jednak v dosti důkladné pilotáži a hlavně pak plynou z předcházejícího šetření celého projektu (monografický výzkum v Rakusích na Slovensku — viz M. H. /1970a/). Nelze ovšem tvrdit, že přijaté metody jsou optimální, nýbrž jde jen o první aproximaci optima.

Uvádíme zde některé z aspektů, které komplikují sběr dat.

- a) *Jazyk*: Pro naše účely je velmi důležité, aby si respondent mohl vybrat jazyk dotazu; část populace se lépe a pohodlněji vyjadřuje romsky a hlavně má ke své mateřštině vztah, část mluví raději česky nebo slovensky.
- b) *Gramotnost a vzdělání*: Tento aspekt vylučuje použití techniky dotazníku zasilaného poštou. Romové, kteří se velmi dobře vyjadřují orálně, mají velmi malou zkušenost s písemným vyjadřováním myšlenek.
- c) *Apriorní nedůvěra*: Zkušenosti Romů s neromy jsou bohužel velmi špatné a proto se Romové bojí být upřímní, bojí se institucí a nedůvěřují. V minulosti na jakoukoli otevřenost značně dopláceli. Je proto nesnadné navázat vzájemný kontakt.
- d) *Subetnicitní hlediska a vztahy uvnitř komunit*: V komunitách Romů (obzvláště v českých zemích) se střetávají skupiny různého lokálního a subetnického původu, které se od sebe distancují.
- e) *Mobilita a migrace*: Romské obyvatelstvo migruje velice rychle po celém území republiky a proto je nejisté spoléhat na jakékoli opory pro výběrová šetření; statistiky i opory velmi rychle zastarávají a jsou jen velmi přibližné.
- f) *Přirozená autorita v romské rozšířené domácnosti*: V romské domácnosti nelze provést rozhovor s kýmkoli. Domníváme se, že je třeba vybrat přirozenou autoritu, která se tu vyskytuje. Také není možné provádět rozhovor s jedním členem domácnosti izolovaně od ostatních.
- g) Romové představují sociologicky *nezmapovaný terén*, kromě několika malých sond nebyla populace vůbec zkoumána; při sběru dat výběrového charakteru považujeme proto za užitečné získávat i informace o ekonomickém

a materiálním stavu, v němž Romové žijí.

- h) Na základě zkušenosti můžeme předpokládat relativně značnou *délku rozhovoru*, a to i při poměrně malém počtu otázek. Důvodem je to, že Romové jsou skvělí vypravěči a rádi vypravují (podaří-li se získat jejich důvěru).
- i) *Rozptýlenost a koncentrace romské populace*: Romové jsou rozptýleni jednak v malých skupinách po vesnicích a osadách a jednak se soustřeďují v průmyslových střediscích, kde vytvářejí i celé romské ulice. Jelikož prostředí město — venkov podstatně ovlivňuje většinu šetřených znaků, je zapotřebí tento faktor do výzkumu zahrnout. Rozptýlenost venkovské části populace značně zvyšuje organizační potíže, zvyšuje cestovní náklady a vynucuje použití automobilu.

Vzhledem k tomu, že chceme zajistit skutečnou reprezentativnost našeho výběrového plánu a že chceme získat opravdu validní a spolehlivá data schopná zobecnění, navrhujeme některé techniky, které i když nejsou standardní a nepatří ani k nejlevnějším, zdají se být prozatím nejvhodnější odrážejícími naše metodologické apriorní poznatky a předpoklady.

V celém šetření dělíme znaky do typů podle dvou hledisek, a to jednak z hlediska časového a dále pak z hlediska, v němž nás zajímají dvě kategorie. Znaky a údaje *faktické* a znaky a údaje *vztahové*. Faktické znaky jsou objektivně zjištělné. Jde o jevy, které nastaly, nastávají, nebo k jejichž budoucí realizaci lze nalézt hmatatelné důkazy již nyní. Takovéto znaky je možné zjišťovat přímo i nepřímou; buď dotazem respondentovi či analýzou spisů a úředních záznamů, vizuálním zjišťováním (vybavení domácnosti) *apod.* Tyto znaky se pak týkají respondentovy minulosti, vypovídají tudíž o jeho osobní historii, o jeho migraci, sociální mobilitě a celkovém faktickém vývoji. Přítomné faktické znaky popisují daný stav, současný status jak ekonomický, tak společenský, současně materiální vybavení, trávení volného času *apod.* Budoucí faktické znaky pak vyjadřují aktivní aspirace respondenta, jsou faktické proto, že aspirace jsou hmatatelně prokazatelné (např. úsporami na knížce *apod.*). Jde tu tedy o projekci do budoucna; tato

Znaky	Minulost	Přítomnost	Budoucnost
faktické	historie, vývoj	stav, status, vybavení	předurčená budoucnost aktivní aspirace
vztahové	hodnotící soudy, postoje k minulosti	postoje, hodnocení, spokojenost	přání, očekávání, hodnocení do budoucna

skupina také zahrnuje znaky, které plynou z rozhodnutí jiných subjektů o respondentu (např. nástup vojenské služby či vojenského cvičení, možnost nastěhovat se do nového bytu k jistému datu, nutnost přestěhovat se z bytu proto, že se bude renovovat celá ulice apod.).

Znaky *vztahové* jsou takové znaky, které vyjadřují respondentův osobní vztah k faktům, jeho hodnocení, postoje. Zatímco u faktických vztahů vystupuje respondent jako objekt, o němž může podat informace někdo jiný, u vztahových znaků vystupuje nezástupný subjekt, který musí vyjádřit sám své vlastní hodnotící soudy. Minulé vztahové znaky vyjadřují hodnocení vlastní minulosti, vlastních činů a hodnocení jiných v minulosti realizovaných jevů. Přítomné vztahové znaky vyjadřují postoje k přítomným dějům a jevům a jejich hodnocení. Budoucí vztahové znaky vyjadřují přání a očekávání, hodnocení budoucích jevů apod.

Dvě hlediska našeho dělení znaků mohou být naznačena v tabulce 1.

Typologie znaků je zde uvedena proto, že je výhodné s ní pracovat a že tato výhoda se projevuje zvláště příznivě v procesu operacionalizace. Dále toto dělení už samo předurčuje různé metody zjišťování. Z metodologického hlediska se nám zvolená typologie jeví výhodná také proto, že v různých typech znaků se výrazně projevují různé možné chyby měření.

Zatímco faktické znaky chceme zjišťovat v našem výzkumu mnoha způsoby — přímým pozorováním, dotazem respondentovi, dotazem jiným příslušníkům rodiny, případně analýzou spisů — znaky vztahové hodláme šetřit převážně nepřímými otázkami, které jsou dichotomizovaně uzavřené a vždy doplněné otevřeným dotazem „Proč?“. Celý průběh rozhovoru se nahrává na magnetofonový pásek (po-

kud respondent nemá námítky). Některé údaje (faktického charakteru) se zapisují na záznamový list.

Nároky na tazatele jsou značně vysoké a i jejich školení bude náročné. Předpokládá se, že tazatelé budou pracovat v dvoučlenných týmech a že alespoň jeden z nich umí romsky (většinou bude jeden z tazatelů Rom). Tazatelé nezastupují žádnou oficiální organizaci, kromě pořádkující instituce, Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Úkolem jednoho z tazatelů je nahrát rozhovor podle předem připraveného schématu otázek, druhý tazatel si zapisuje zařízení, zjišťuje některé faktické znaky.

Volba jazyka musí vyplynout přirozeně z neformálního seznamovacího rozhovoru, který je velmi důležitý pro další úspěch výzkumu a nesmí být nepřirozeně zkracován. V něm požádá tazatel o paramisi (pohádku), písničku, příběh apod., které zaznamenává na magnetofonový pásek. Takto získaný materiál slouží nejen k navázání kontaktů, ale bude použit k obsahové analýze při dalších fázích dlouhodobého výzkumného projektu.

Celý rozhovor má tři fáze: a) navázání kontaktu, přátelské povídání, písničky apod., b) vlastní dotaz, c) rozloučení. Třetí fáze, byť pochopitelně nejkratší, nesmí být násilně ukončena a je velmi důležité, aby návštěva skončila přátelsky a přirozeně.

Po skončení rozhovoru bude magnetofonový záznam překódován na záznamové archy a odpovědi na otevřené otázky budou přepsány a přeloženy. Při zpracování dat se počítá s využitím statistické analýzy, s využitím některých škálovacích technik, metod obsahové analýzy (metoda inverzního dotazníku modifikovaná na tento typ dat) atd. Vybraný soubor bude sloužit zároveň jako panelový základ pro

dlouhodobé a opakované šetření migrace a mobility.

Snadno metodologicky napadnutelný fakt malého výběrového souboru byl již zdůvodněn organizačními a finančními okolnostmi. Musíme však navíc zdůraznit, že v tomto stavu nevidíme zásadní překážku. Domníváme se totiž, že předpokládaná posloupnost na sebe navazujících šetření a sond tento nedostatek vyváží a že hypotézy formulované v jednotlivých etapách budou upřesňovány a verifikovány či odmítány v dalších etapách.

6. Závěr

V textu jsme se zabývali obecně teoretickými otázkami našeho přístupu k sociologickému zkoumání romské populace. Tento přístup je založen na nejobecnějším chápání komunikační situace. Z něho pak plyne obecná metodologie zkoumání etnika, která je založena na „metodě tří forem etnika“ (resp. tří forem komunikace) a na zkoumání dvou aspektů komunikačního vztahu — ochotě a schopnosti komunikovat. Naši snahou nebylo prezentovat detailně dlouhodobý výzkumný projekt, ale pouze jeho druhou sondu, její účel a některé aspekty metod a technik sběru dat.

Výsledky našeho výzkumu by tedy měly přispět z dalšímu poznávání obecných zákonitostí působících při procesu komunikace; dále se domníváme, že by poznatky tohoto výzkumu mohly sloužit i při rozpracování teorie národa, národnosti a etnické skupiny a konečně — což je z hlediska současné společenské situace hlavní: doufáme, že na základě zjištění etnické determinace Romů bude možno naznačit, jak romského etnika využít v přirozeném procesu společenské integrace.

Literatura

- [1] M. Hübschmannová (1970a), *Několik poznámek k postavení Romů v ČSSR*, Sociologický časopis ročník 6, č. 2.
- [2] M. Hübschmannová (1970b), *Společenská problematika Romů v ČSSR — Demografie* ročník 12 č. 3, s. 232.
- [3] J. Sus (1963), *Cikánská otázka v ČSSR*, SNPL.

Резюме

М. Гюбшманнова - Й. Ржегак: Этникум и коммуникация

При изучении социологических аспектов ромской проблематики необходимо создать в пределах общей теории концептуальные, теорети-

ческие рамки, делающие возможным операционализацию понятия и измеримость отдельных признаков. В предлагаемой работе мы стремимся к такого рода системе понятий, основанной на общей коммуникационной ситуации. Оттуда истекает методологический прием для обследования ромской популяции. Нам думается, что при поисках регуляторов для оптимизации общественного положения ромов и для подхода к ним недооценивается роль этникума. Этникум мы считаем важным общественным фактором, применимым для бесконфликтной и естественной интеграции ромов в общество.

Так как постулированным общественным изменением является интеграция ромов и остального общества, мы попытались определить теоретически, что такое интеграция, и операционально включить это понятие в цельную структуру общественной проблематики ромов, которую можно постепенно вводить в отдельные, частичные обследования. Так как ромы детерминированы некоторым образом и в некоторой мере своим собственным этникумом, использование фактора «этникум» для этого процесса зависит от познания характера и размеров этнической детерминации.

Неизбежное сосуществование ромов и остального общества мы считаем специфической формой коммуникации. Мы понимаем коммуникацию в самом широком смысле как согласие. Результат процесса согласия находится в пространстве, положительным пределом которого является договор — это в сущности интеграция — и отрицательным пределом которого является несогласие — это конфликт, состояние неинтеграции. Степень согласия/несогласия определяется думая взаимно обуславливающимися компонентами — это способность/неспособность договориться и готовность/неготовность договориться. Степень согласия, нам кажется, обусловлена значением, которое партнеры коммуникации ему придают, значит ценностью, которую согласие представляет для них. Ценность согласия имеет явную и неявную форму: группа, представляющая меньшинство, зависит при удовлетворении своих основных потребностей для своего существования от мажоритарного общества — в этом отношении ценность согласия выступает более выразительно; под неявной формой мы понимаем степень, в какой существование мажоритарного общества находится под угрозой из-за неинтеграции меньшинства. Участие обоих партнеров в согласии определяется экзистенциальной ценностью коммуникации.

При согласии играет роль «язык», понимаемый в широчайшем смысле как символ коммуникации.

Этникум мы понимаем как своеобразную символику коммуникации, которая в коммуникационном пространстве, вертикально ограниченном более или менее цельной структурой основных экзистенциальных ролей и горизонтально определенном достаточным количеством коммуникаторов, развивалась и действовала настолько продолжительно, что она стабилизировалась в виде символической, отличающейся от других коммуникационных символов.

Этникум мы дифференцируем в зависимости от феноменально различных форм: это вербальная форма (язык), бихевиоральная форма (нормативное поведение в самом широком смысле), креативная форма (то, что было создано и создается в виде переносной «консервы» для общения по времени или пространству отдаленным коммуникаторам).

Мы хотим постигнуть этническую детерминацию путем определения трех феноменальных форм этникума в коммуникационных областях, упорядоченных в соотношении с социальной и пространственно-временной дистанцией/проксимитой коммуникаторов, и путем определения, в какой мере ромы ангажированы в деле сохранения своей коммуникационной символики или в деле отказа от нее.

Чтобы этническая детерминация явилась динамическим, социальным фактором, надо, по нашему мнению, изучать каузальную корреляцию этнической детерминации и экологическо-социальной идентичности респондентов.

Методы исследования ромского этникума: основной комплекс определяется путем доступной отборной опоры с тем, что части, которые не были включены, будут обследованы отдельно, позже, потому что комплекс нельзя заранее однозначно определить. Для этого зонда будет проведено обследование на месте, осуществится опрос у 300 «естественных авторитетов» в расширенных домашних хозяйствах ромов. Другие члены хозяйств будут опрашиваться путем искания отклонения. В данных областях избираются единицы первой и второй степеней, районы и села, с правдоподобностью соответствующей определенным размерам ромских коммунит. В каждом селе избирается константное количество семей.

Исследование проблематики ромов предполагает большие требования, чем обычное социологическое исследование, как со стороны финансов, так со стороны организации; это истекает из специфичности ромского этникума. Применение обычных, стандартных методов ограничено существующим образом, так как ромы получили плохой исторический опыт от того, что они заявили, что они «цыгане». Для установления контакта надо, чтобы спрашивающий приспособился как можно больше коммуникационной символике респондента, значит, кроме иного что бы он говорил по-ромски в тех случаях, когда ромский язык ближе ромам фактически и с точки зрения отношений. Дальше надо избрать ряд непрямых (проекционных) вопросов. Имея в виду низкую грамотность части респондентов, придется записывать на магнитофоне стандартизованный разговор, переписывать и анализировать его

В течение всего обследования мы делим признаки с двух точек зрения: 1) с точки зрения времени, 2) с такой точки зрения, где нас интересуют две категории — факты и соотношения. Фактические признаки объективно определены, признаки по соотношениям выражают личное отношение респондента к фактам, его позиции и оценки. Это деление мы считаем выгодным в процессе операционализации; это деление предназначает тоже различные методы выяснения.

Общественную проблематику ромов мы понимаем как специфический вид коммуникации между мажоритарным обществом и этнической группой, представляющей меньшинство, когда состояние меньшинства заключается с одной стороны в горизонтальном положении (численность), с другой стороны в вертикальном положении (дифференцированность и комплексность функциональной субсистемы, формой которой является своеобразный этникум).

Мы полагаем, что в результате исследования этой специфической коммуникации можно постепенно обнаружить причины неинтеграции, а последовательно путь к интеграции. Первой и первоочередной задачей исследования мы считаем обследование специфической, коммуникационной символики ромов — значит обследование этникума как коммуникационной функции и аспирационной ценности, в результате чего возможно будет определить и роль этникума как потенциального интеграционного фактора.

Summary

M. Hübschmannová—J. Řehák: The Ethnics and Communication

In investigating the sociological aspects of the Roms' (Gipsy) problems, it is necessary to create, within the framework of a general theory, a theoretical frame facilitating the operationalization of the concept and the measurability of the separate features. In the present paper, attempts have been made to elaborate such a conceptual system based on a generally conceived communication situation. This system then represents the basis of the methodological approach to the research into the Roms' population. The authors regulators of the optimalization of the Roms' social situation and for an adequate approach to them, the role of the ethnics is being underestimated. They consider the ethnics to be a relevant social factor which may contribute to a conflictless and natural integration of the Roms.

Due to the fact that the integration of the Roms and the other society is the postulated social change, the authors have attempted theoretically to define what integration is, and operationally to include this concept into the total structure of the Roms' social problems, which can gradually be induced by separate partial researches. The Roms being in some way and to some extent determined by their own ethnics, the possibility to utilize the factor of the ethnics in this process depends on the knowledge of the character and of the degree of ethnic determination.

The inevitable co-existence of the Roms and the rest of society is regarded as a special form of communication. Communication is conceived in the broadest sense of the word as an exchange of informations. The result of the communication process is moving within a space the positive threshold of which may be called understanding (i. e. agreement, integration), and the negative

threshold misunderstanding (i. e. conflict, a state of non-integration). The degree of understanding/misunderstanding is determined by two components mutually conditioning each other: the ability/inability to communicate and the willingness/unwillingness to communicate. To our opinion, the measure of understanding is conditioned by the significance attributed to it by the communication partners — i. e. by the value which understanding has for them. The value of understanding has its manifest form and its concealed form: in satisfying its fundamental existential needs, the minority group is entirely dependent upon the majority group — in this sense the value of understanding appears more expressively; the extent to which the existence of the majority group is endangered by the non-integration of the minority group is regarded as the concealed form of the existential value. The participation of both the partners in the process of exchanging ideas is given by the existential value of communication.

It is the "language" — conceived in the widest sense of the word as the communication symbolics — that plays a major role in communication.

The ethnics is conceived as a self-existent communication symbolics which — within the communication space limited vertically by a more or less integrated structure of the basic existential roles, and determined horizontally by a sufficient number of communicators — has developed and operated for a sufficiently long time to become stabilized as different from other communication symbolics.

The ethnics is differentiated in terms of phenomenally distinguishable forms: the verbal form (language), the behavioural form (normative behaviour in the widest sense of the word), the creative form (that which has been and is being created as a transmissible "conserve" to be imparted to communicators distant in time or in space).

The authors intend to discover the ethnic determination by ascertaining the existing degree to which the three phenomenal forms of the ethnics assert themselves in the communication circles organized according to the social distance/proximity of the communicators in time and space, and by ascertaining the extent to which the Roms are interested in maintaining or, on the contrary, in abandoning their own communication symbolics.

If the ethnic determination is to manifest itself as a dynamic social factor, we consider it necessary to investigate the causal correlation of the ethnic determination and of the respondents' ecological and social identity.

The methods of research into the Rom ethnics are as follows: the basic set is defined by an accessible sampling frame on the supposition that the parts not involved will be investigated separately later on as the set cannot be unambiguously defined in advance. For the purposes of this pilot sur-

vey a field investigation will be carried out, i. e. three hundred "natural authorities" within the broader Rom households will be interviewed. The other household members will be examined as regards their agreement/disagreement with these "authorities" opinion. Primary sampling units and secondary sampling units — districts and communities — are selected within the appointed areas with a probability proportionate to the estimated sizes of the respective Roms' communities. In each community, a constant number of families is taken into consideration.

The research of the Rom problems is, from both the financial and the organizational points of view, substantially more exacting than the routine sociological research, which is due to the specific character of the Rom ethnics. Unfavourable historical experience of the Rom population with registering as "Gipsies" substantially limits the application of the current standard methods. For the purposes of establishing contact, it is necessary for the interviewer to adapt himself as much as possible to the respondent's own communication symbolics — i. e., besides other things, to speak the Roma language wherever this language is nearer to the Romas in both the factual and the relational respects. Further, it is necessary to choose a whole number of indirect (projective) questions. In view of the low literacy of a part of the respondents, the standardized interview will be recorded on the tape recorder, transcribed and analysed.

In the entire investigation, the variables are divided into types according to two viewpoints: the viewpoint of time and the viewpoint involving two categories which are of interest to us, i. e. the factual and the relational category. Factual variables are objectively ascertainable; relational variables are those which express the respondent's personal relation to the facts, his attitudes and valuations. This division is considered to be advantageous in the process of operationalization; it also predetermines the various methods of ascertainment.

Thus the social problems of the Roms are conceived as a specific sort of communication between the majority society and the minority ethnic group, while the minority character lies partly in the horizontal position (number), partly in the vertical position (differentiation and complexity of the functional subsystem, the self-existent ethnics being its form).

The authors express their opinion that, by investigating this specific communication, it is possible gradually to find the reason for non-integration and thus also the way to integration. They consider the research into the Roms specific communication symbolics — i. e. into the ethnics as a communication function and an aspiration value — to be the first and primary research task the fulfilment of which will make it possible to determine the role of the ethnics as a potential integration factor.